

KELAJAKDAGI HUQUQ-TARTIBOT XODIMLARINI TAYYORLASHDA KONFLIKT-MENEJMENT VA MUZOKARALAR YURITISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH: XORIJ TAJRIBASI VA MILLIY AMALIYOT ISTIQBOLLARI

Имамов Зухритдин Ачилбаевич
IIV Andijon akademik litseyi huquq fani o'qituvchisi

Kirish

Zamonaviy huquq-tartibot faoliyatining samaradorligi nafaqat xodimning huquqiy bilimi va jismoniy tayyorgarligi bilan, balki uning odamlar bilan muloqot qilish, ziddiyatli vaziyatlarni zo'ravonliksiz boshqarish va murakkab muzokaralar olib borish qobiliyati bilan ham belgilanadi. Dunyoning ko'plab rivojlangan huquq-tartibot tizimlarida so'nggi o'n yilliklarda ustuvorlik "kuch ishlatish" modelidan "de-eskalatsiya va muloqot" modeliga tomon siljidi. Bu tendentsiya ichki ishlar organlari xodimlarini tayyorlash tizimida, xususan, kelajakdagi kadrlarning dastlabki kasbiy shakllanish bosqichi bo'lgan akademik litseylarda ham o'z aksini topishi zarur.

Ichki ishlar akademik litseylari o'quvchilari — bu kelajakda politsiya, chegara xizmati, favqulodda vaziyatlar va boshqa huquq-tartibot tuzilmalarida faoliyat yurituvchi bo'lajak xodimlardir. Ularning shaxsiy va kasbiy sifatlari aynan shu bosqichda shakllana boshlaydi. Shu sababli, konflikt-menejment (ziddiyatlarni boshqarish) va muzokaralar yuritish ko'nikmalarini o'quv dasturiga alohida yo'nalish sifatida kiritish nazariy jihatdan asoslangan va amaliy zaruratga aylangan masaladir.

Mazkur maqolada ushbu mavzuning nazariy asoslari, xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasi tahlil qilinadi hamda O'zbekiston ichki ishlar akademik litseylari o'quv dasturini takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqiladi.

1. Konflikt-menejment va muzokaralar tushunchasining nazariy asoslari

Konflikt-menejment — bu ziddiyatli vaziyatni tan olish, uning sabablarini tahlil qilish va uni konstruktiv, zo'ravonliksiz yo'l bilan hal qilish jarayonidir. Huquq-tartibot sohasida bu tushuncha uch bosqichda namoyon bo'ladi: birinchidan, profilaktik daraja — ziddiyatning kelib chiqishini oldini olish (faol tinglash, hurmat bilan muomala, protsessual adolat tamoyillariga rioya qilish); ikkinchidan, operativ daraja — yuzaga kelgan keskin vaziyatni real vaqtda pasaytirish (de-eskalatsiya texnikalari); uchinchidan, inqiroz darajasi — garovga olish, o'z joniga qasd qilish tahdidi kabi ekstremal holatlarda maxsus muzokara texnikalarini qo'llash (crisis negotiation).

Muzokaralar yuritish ko'nikmasi esa nafaqat inqiroz vaziyatlarida, balki kundalik faoliyatda — fuqarolar bilan, hamkasblar bilan, boshqa idoralar vakillari bilan muloqotda ham talab etiladi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, aynan shu ikki ko'nikma — konflikt-menejment va muzokaralar — zamonaviy huquq-tartibot xodimining "yumshoq kompetensiyalari" (soft skills) tizimida markaziy o'rin egallaydi.

2. Xorijiy davlatlar tajribasi

2.1. Amerika Qo'shma Shtatlari

AQShda huquq-tartibot xodimlarini tayyorlashda konflikt-menejmentga alohida e'tibor qaratiladi. Federal Tergov Byurosi (FBI) tomonidan ishlab chiqilgan inqiroz muzokarachiligi (crisis negotiation) metodikasi dunyoning ko'plab mamlakatlarida namuna sifatida qabul qilingan. Bu metodika faol tinglash, hissiy bog'lanish o'rnatish va bosqichma-bosqich ishonch qozonish tamoyillariga asoslanadi.

Shtat darajasidagi o'quv standartlari (POST — Peace Officer Standards and Training) doirasida "Basic Crisis Negotiations" nomli maxsus kurslar mavjud bo'lib, ular yangi xodimlarga inqiroz vaziyatlarida zarur bo'ladigan bilim va ko'nikmalarni beradi. Shuningdek, 2022-yilda qabul qilingan de-eskalatsiya bo'yicha federal dastur doirasida milliy o'quv dasturini ishlab chiqish va mahalliy politsiya bo'limlarini tegishli treninglar bilan ta'minlashga sezilarli mablag' ajratilgani ham ushbu yo'nalishning davlat siyosati darajasidagi ahamiyatini ko'rsatadi. Amerika tajribasining muhim jihati shundaki, konflikt-menejment alohida, ixtisoslashtirilgan fan sifatida emas, balki barcha xodimlar uchun majburiy bazaviy tayyorgarlikning tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

2.2. Buyuk Britaniya

Buyuk Britaniyaning Politsiya kolleji (College of Policing) tomonidan ishlab chiqilgan uslubiy ko'rsatmalarda konflikt-menejment ko'nikmalari maxsus (masalan, ommaviy tartibsizliklar yoki garovga olish) vaziyatlar bilan cheklanmasdan, oddiy xodimlarning kundalik faoliyatiga ham integratsiya qilinishi lozimligi ta'kidlanadi. Muloqot va faol tinglash barcha turdagi uchrashuvlarda markaziy o'rin tutadi, bu esa nafaqat ziddiyatli vaziyatlarda, balki umuman fuqarolar bilan aloqada ham ahamiyatlidir. Britaniya tajribasida ushbu ko'nikmalarni jismoniy xavfsizlik treningi bilan uzviy bog'liq holda o'rgatish tavsiya etiladi, chunki xodim jismoniy va nofizik usullar o'rtasidagi bog'liqlikni his qilishi muhim hisoblanadi.

2.3. Belgiya va Finlyandiya

Yevropa politsiya ta'limi tizimlarini qiyosiy o'rgangan tadqiqotlarga ko'ra, Belgiya jandarmeriyasining boshqaruv xodimlarini tayyorlash dasturida kouching, liderlik, muzokaralar yuritish, samarali yig'ilishlar o'tkazish, tinglash va muloqot ko'nikmalari, vakolatlarni topshirish kabi mavzular alohida bloklar sifatida joylashtirilgan. Finlyandiya esa boshqaruv xodimlarini tayyorlashda strategik va operativ boshqaruv bilan bir qatorda politsiya etikasi, xalqaro masalalar va jamiyat bilan hamkorlik (community policing) kabi yo'nalishlarga ham keng o'rin ajratiladi. Bu ikki davlat tajribasi shuni ko'rsatadiki, muzokara va muloqot ko'nikmalari nafaqat oddiy xodimlar, balki bo'lajak rahbar kadrlar uchun ham tayyorgarlikning ajralmas qismi hisoblanadi.

2.4. Umumiy xalqaro tendentsiya

Xorijiy tajribani umumlashtirar ekanmiz, quyidagi umumiy xususiyatlarni ajratib ko'rsatish mumkin: birinchidan, integratsiyalashgan yondashuv — konflikt-menejment alohida fan sifatida emas, balki huquq, psixologiya, jismoniy tayyorgarlik fanlari bilan uzviy bog'liq holda o'qitiladi; ikkinchidan, amaliyotga yo'naltirilganlik — nazariy

ma'ruzalardan ko'ra rolli o'yinlar, simulyatsiyalar va video-tahlil usullariga ustuvorlik beriladi; uchinchidan, bosqichma-bosqichlik — bazaviy ko'nikmalar barcha xodimlarga, chuqurlashtirilgan (inqiroz muzokarachiligi kabi) ko'nikmalar esa ixtisoslashgan xodimlarga o'rgatiladi; to'rtinchidan, doimiy takomillashtirish — bir martalik trening emas, balki davriy malaka oshirish tizimi mavjud.

3. O'zbekiston ichki ishlar akademik litseylari o'quv dasturidagi mavjud vaziyat va muammolar

O'zbekiston ichki ishlar akademik litseylarining o'quv dasturi asosan umumta'lim fanlari, boshlang'ich harbiy-jismoniy tayyorgarlik va huquqshunoslik asoslarini o'z ichiga oladi. Bu dastur o'quvchilarga zarur bo'lgan bilim bazasini shakllantirsa-da, konflikt-menejment va muzokaralar yuritish ko'nikmalarini maqsadli va tizimli tarzda rivojlantiruvchi alohida modul yoki fan hozircha yetarli darajada shakllantirilmagan.

Bu holat bir qator amaliy muammolarga olib kelishi mumkin: kadetlarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida keskin vaziyatlarni faqat majburlov choralari orqali hal qilishga moyillik shakllanishi xavfi; fuqarolar bilan muloqotda ishonchni yo'qotish, natijada jamoatchilik va huquq-tartibot organlari o'rtasidagi hamkorlikning susayishi; xodimlarning kasbiy stress va his-tuyg'ularni boshqarish borasidagi tayyorgarligining yetishmasligi.

Shu bilan birga, mamlakatimizda mediatsiya instituti va muqobil nizolarni hal qilish (ADR) mexanizmlari faol rivojlanayotgani, bu borada qonunchilik bazasi mustahkamlanayotgani ushbu yo'nalishni ta'lim tizimiga integratsiya qilish uchun qulay institutsional zamin yaratmoqda.

4. Amaliy tavsiyalar

Xorijiy tajriba va milliy sharoitni hisobga olgan holda, ichki ishlar akademik litseylari o'quv dasturini takomillashtirish bo'yicha quyidagi tavsiyalarni taklif etish mumkin.

Birinchidan, alohida modul yoki fan kiritish zarur. "Muloqot madaniyati va konflikt-menejment asoslari" nomli fanni o'quv rejasiga kiritish, unda de-eskalatsiya texnikalari, faol tinglash, hissiy intellekt asoslari va muzokaralar yuritish nazariyasi (masalan, manfaatlarga asoslangan muzokaralar modeli) o'rgatilishi lozim.

Ikkinchidan, amaliy-simulyatsion usullardan foydalanish kerak. Nazariy ma'ruzalar bilan bir qatorda rolli o'yinlar, video-keysar tahlili va real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish (masalan, oilaviy nizo, yo'l harakati qoidabuzarligi bilan bog'liq to'qnashuv) mashg'ulotlarning asosiy shakliga aylantirilishi kerak.

Uchinchidan, fanlararo integratsiyani ta'minlash muhim. Konflikt-menejment mavzularini huquqshunoslik, psixologiya va jismoniy tayyorgarlik fanlari bilan uzviy bog'liq holda o'qitish, xorijiy tajribada ko'rsatilgani kabi.

To'rtinchidan, o'qituvchi kadrlar salohiyatini oshirish lozim. Ushbu yo'nalishda dars beruvchi o'qituvchilarni xalqaro tashkilotlar (masalan, YEXHT, mediatsiya markazlari) bilan hamkorlikda malaka oshirish kurslariga jalb qilish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, baholash tizimini takomillashtirish talab etiladi. Nafaqat nazariy bilimni, balki amaliy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmasini ham baholaydigan mezonlarni joriy etish (masalan, simulyatsion mashg'ulotlar asosida amaliy imtihon) zarur.

Oltinchidan, mediatsiya asoslarini kiritish tavsiya etiladi. Fuqarolik nizolarini tinch yo'l bilan hal qilish tamoyillarini o'rgatish orqali kadetlarda nizolarni "hal qilish" emas, balki "boshqarish va yumshatish" madaniyatini shakllantirish mumkin.

Xulosa

Kelajakdagi huquq-tartibot xodimlarini tayyorlash tizimida konflikt-menejment va muzokaralar yuritish ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy xalqaro tendentsiyalarga to'liq mos keladigan, dolzarb va istiqbolli yo'nalishdir. AQSh, Buyuk Britaniya, Belgiya va Finlyandiya kabi davlatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, ushbu ko'nikmalar alohida, mavhum nazariya sifatida emas, balki amaliyotga yo'naltirilgan, fanlararo va bosqichma-bosqich tizim sifatida o'rgatilganda eng yuqori samara beradi.

O'zbekiston ichki ishlar akademik litseylari o'quv dasturiga ushbu yo'nalishni maqsadli tarzda integratsiya qilish nafaqat bo'lajak xodimlarning kasbiy kompetensiyasini oshiradi, balki uzoq muddatli istiqbolda jamiyat va huquq-tartibot organlari o'rtasidagi ishonch va hamkorlik darajasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu borada xorijiy ilg'or tajribani ijodiy, milliy sharoitga moslashtirilgan holda joriy etish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Focus on Training: Interpersonal Skills Training in Police Academy Curriculum // FBI Law Enforcement Bulletin. — Federal Bureau of Investigation, 2017.
2. Conflict management skills // College of Policing (United Kingdom): rasmiy uslubiy qo'llanma. — London, College of Policing.
3. European Systems of Police Education and Training: Final Report // U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs (OJP). — Washington, D.C.
4. Van Hasselt V. B., Baker M. T., Romano S. J. va boshq. Crisis (Hostage) Negotiation Training: A Preliminary Evaluation of Program Efficacy // Journal of Police and Criminal Psychology. — Springer.
5. Law Enforcement De-Escalation Training Act of 2022: rasmiy hujjatlar va federal dastur materiallari. — AQSh Kongressi.
6. Belur J., Bentall C. va boshq. An Exploration of Police Negotiator Training for De-escalation // Crime, Justice and Social Democracy Journal.